

III. RECENZJE I OMÓWIENIA

WOLFGANG KÜTTLER, *Lenins Formationsanalyse der bürgerlichen Gesellschaft in Russland vor 1905*, Berlin 1978, ss. 331.

Praca ta ma, w intencji Autora, cel przede wszystkim teoretyczny. W. Küttler stara się w niej odtworzyć metodologię badań, którą Lenin stosował analizując rozwój społeczno-ekonomiczny Rosji, a zwłaszcza jej rozwój po 1861 r. Posiada ona jednak charakter wielowątkowy. Oprócz odtworzenia metodologii badań W. Lenina wiele miejsca poświęca Autor przedstawieniu ewolucji poglądów klasyków marksizmu na temat swoistości rozwoju Rosji. Temu zagadnieniu poświęcony jest między innymi cały pierwszy rozdział książki. Autor wykazuje, że Marks i Engels interesowali się Rosją ze względu na jej znaczenie dla antykapitalistycznej rewolucji proletariackiej na Zachodzie. W latach pięćdziesiątych i na początku lat sześćdziesiątych liczyli na wybuch rewolucji proletariackiej na Zachodzie. I dlatego zwracali uwagę na fakt, że carat jest ostoją reakcji w Europie i główną siłą antyrewolucyjną. W związku z tym rozpatrywali możliwość wywołania w Rosji rewolucji antycarskiej, która by związała carat i umożliwiła zwycięstwo proletariatu na Zachodzie. Ze względu na słabość klasy robotniczej w Rosji, za siłę rewolucyjną uważali oni chłopstwo. W tym czasie Marks i Engels sądzili, że rozwój społeczno-ekonomiczny w Rosji potoczy się w podobny sposób jak na Zachodzie, to znaczy, najpierw dojdzie do rewolucji burżuazyjnej, a potem do proletariackiej. Z tym, że w pierwszej rewolucji z powodu słabości burżuazji funkcje jej ma przejąć chłopstwo. Dlatego Marks i Engels wiele uwagi poświęcali analizie wsi rosyjskiej. Ich zdaniem kapitalizm w Rosji może być wprowadzony na dwu drogach: drogą odgórną (w wyniku reform) i drogą oddolną (w wyniku rewolucji chłopskiej). Oczywiście popierali oni drugie rozwiązanie. W wyniku reformy odgórnej zostałaby bowiem na pewien czas umocniona władza caratu. Po przeprowadzeniu przez carat reform uwłaszczeniowych 1861 r. oraz zdławieniu powstania styczniowego Marks i Engels uznali, że zwyciężyła droga rozwoju kapitalizmu i że kierunek jej przyszłego rozwoju nie będzie się zasadniczo różnił od kierunku rozwoju kapitalizmu w Europie Zachodniej. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w tym czasie nie uważali oni wspólnoty wiejskiej (*obszcziny*) za przeszkodę w rozwoju kapitalizmu w Rosji ani za twór

swoiście rosyjski, który świadczyłby o specyficznym charakterze rozwoju Rosji — co podnosili narodnicy. Sądziłi, że *obszczina* stanowi pozostałość z czasów wspólnoty pierwotnej i zostanie zniesiona w wyniku rewolucji burżuazyjnej.

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych odżywają nadzieje Marksa i Engelsa na wybuch rewolucji proletariackiej na Zachodzie oraz rewolucji w Rosji. W tym czasie Marks i Engels nie wykluczają możliwości wykorzystania istniejącej w Rosji w dalszym ciągu wspólnoty wiejskiej (*obszcziny*) oraz samorządu chłopskiego (*mira*) dla zaprowadzenia w wyniku rewolucji bezpośrednio wyższych, niekapitalistycznych form porządku społecznego. Skrócenie w Rosji drogi do socjalizmu (komunizmu) jest jednak możliwe jedynie pod warunkiem, że równocześnie zwycięży rewolucja antykapitalistyczna w Europie Zachodniej. Dalsza ewolucja stanowiska Engelsa nastąpiła w latach dziewięćdziesiątych (po śmierci Marksa). Engels doszedł wówczas do wniosku, że przestały istnieć warunki dla wykorzystania gminy wiejskiej jako bazy do stworzenia bezpośrednio socjalizmu w wyniku rosyjskiej rewolucji. Rosja weszła na drogę kapitalizmu i nie ma z niej odwrotu. Gmina wiejska jest przestarzałą formą społeczną i musi ulec likwidacji. Podobne stanowisko zajął Lenin. Twierdził, że w Rosji zapanał już kapitalizm typu zachodniego i nie ma odwrotu od kapitalistycznego kierunku rozwoju. Natomiast występowanie jeszcze wspólnoty wiejskiej nie świadczy o swoistości rozwoju Rosji, ale jest wyrazem jej zacofania.

Przedstawienie poglądów klasyków marksizmu na temat swoistości rozwoju społeczno-ekonomicznego Rosji należy do najciekawszych partii książki. Autor dowodnie wykazuje, że Marks dopuszczał różne modele rozwoju społecznego. Marks sam podkreślał (list z 1877 r. do redaktora „Otieczestwiennych zapisok”), iż przedstawiona przezeń w *Kapitale* teoria powstania i rozwoju kapitalizmu jest jedynie uogólnieniem doświadczeń zachodnioeuropejskich i nie można z niej wyciągać wniosków o perspektywach i kierunkach rozwoju kapitalizmu w innych częściach świata.

W oparciu o analizę poglądów Lenina na temat rozwoju społeczno-ekonomicznego Rosji W. Küttler stara się z kolei sformułować pewne metody badań oraz sposoby badań, które stosował Lenin podczas badania formacji społeczno-ekonomicznych w Rosji. Autor, w nawiązaniu do prac historyka radzieckiego M. A. Barga, wymienia sześć metod analizy formacji społeczno-ekonomicznych: metodę stadialną analizy kapitalizmu, metodę stadialną analizy elementów formacji przedkapitalistycznych, metodę strukturalną, metodę strukturalno-genetyczną, porównawczą metodę analityczno-syntetyczną, metodę kompleksowej analizy nadbudowy (s. 95 - 99). Charakterystyka tych metod należy do

najslabszych stron pracy W. Küttlera. Jest ona bardzo ogólnikowa. Na przykład, o pierwszej metodzie mówi, że polega na wyróżnianiu i opisie stadiów rozwoju kapitalizmu. Jest to metoda określająca jakiego typu zjawiska społeczno-ekonomiczne do jakiego stadium rozwoju kapitalizmu należą (do stadium drobnej produkcji towarowej, do stadium manufaktury czy do stadium fabrycznego). Wyliczenie tych metod ma charakter arbitralny. Nie wiadomo dlaczego Autor nie wymienił na przykład metod statystycznych czy metod indukcyjnych, które bez wątpienia stosował Lenin, chociażby w pracy *Narodziny kapitalizmu w Rosji*. Rzuca się w oczy nieuwzględnienie metody dialektycznej badań.

Stosując wymienione metody Lenin, zdaniem W. Küttlera, analizował formację kapitalistyczną w Rosji w trzech etapach, albo trzema sposobami (*drei Untersuchungsweisen*). Zostały one omówione w trzech kolejnych rozdziałach (drugim, trzecim i czwartym). Pierwszy etap badań stanowi analiza stadialno-strukturalna (*stadial-strukturelle Formationsanalyse*). Na tym etapie badań chodzi o określenie jaki rodzaj formacji panuje w badanym okresie i regionie (na przykład w Rosji w II połowie XIX w.), a następnie o opisanie struktury tej formacji. Wszystkie zjawiska życia społeczno-ekonomicznego klasyfikujemy i charakteryzujemy z punktu widzenia panującej formacji. Przyporządkowujemy je określonym stadium tej formacji (w tym wypadku kapitalistycznej), niezależnie od tego z jakiej formacji one pochodzą. Istniejąc bowiem w formacji kapitalistycznej podlegają one jej prawom. Kapitalizm wywiera na nich swoje piętno. Drugi etap badań stanowi analiza stadialno-genetyczna. W tej fazie Lenin opisuje proces tworzenia się formacji kapitalistycznej w Rosji. Polega na tym, że: (1) jeśli idzie o zjawiska specyficzne dla kapitalizmu (np. wielki przemysł), to Lenin przedstawia ich rozwój od form najniższych (np. rzemiosła) do stadiów najwyższych; (2) jeśli idzie o zjawiska istniejące, lecz obce formacyjnie w stosunku do kapitalizmu (np. wspólnota wiejska), to Lenin przedstawia ich funkcjonowanie w ramach rodzimych dla nich formacji (np. we wspólnocie pierwotnej) oraz ich ewolucję i znaczenie dla procesu tworzenia się kapitalizmu.

Trzecim etapem badań nad formacjami jest synteza strukturalno-genetyczna. Na tym etapie Lenin przedstawia formację w sposób całościowy. Określa wzajemne relacje między elementami swoistymi dla danej formacji oraz obcymi, odziedziczonymi po poprzednich formacjach, przedstawia przemiany tych elementów wraz z rozwojem całej formacji. Następnie dokonuje porównania kapitalizmu rosyjskiego z kapitalizmem innych krajów celem ukazania swoistości rozwoju kapitalizmu w Rosji.

Przedstawiona powyżej procedura badań, ma zdaniem Küttlera.

charakter uniwersalny (tamże, s. 212), to znaczy przy analizie każdej formacji społeczno-ekonomicznej należy stosować wymienione metody oraz etapy (rodzaje) badań.

Praca W. Küttlera stanowi ciekawy wkład do marksistowskiej metodologii historii. Główną jej wartość widziałbym jednak nie tyle w warstwie teoretycznej, co faktograficznej. Autor w oparciu o rzadko wykorzystywane listy i artykuły klasyków marksizmu przedstawia ich poglądy na rozwój stosunków społeczno-ekonomicznych w Rosji. Rzucają one nowe światło na rozumienie niektórych tez marksistowskiej teorii rozwoju społecznego oraz teorii gospodarki kapitalistycznej (np. na koncepcję powstania pierwotnej akumulacji kapitału). Natomiast odtworzenie metod, zasad i etapów badania formacji przez W. Lenina nie wydaje się przekonujące. Sztuczny jest podział na trzy etapy badań (stadialno-strukturalny, stadialno-genetyczny, strukturalno-genetyczna synteza). Takie podejścia czy aspekty badań można wyróżnić zarówno u Lenina, jak i u innych badaczy, którzy w sposób całościowy, wieloaspektowy analizują zjawiska społeczne. Autor jednak sztucznie oddziela od siebie te trzy sposoby badań. Twierdzi, że ich kolejność jest logiczna i chronologiczna. Nie można np. badać genezy nie zbadawszy uprzednio struktury. Teza taka nie ma pokrycia w faktach oraz jest nieuzasadniona logicznie. Lektura prac W. Lenina wykazuje, że w jego pracach rozważania nad strukturą kapitalizmu przeplatane są rozważaniami nad genezą oraz uogólnieniami. Dlatego powoływanie się przez Autora przy omawianiu poszczególnych etapów badań na chronologicznie coraz to późniejsze prace Lenina nie można uznać za argument na rzecz słuszności jego tezy. Poza tym rozdzielanie tych etapów badań jest również nieuzasadnione logicznie. Wprawdzie przedstawienie genezy danego zjawiska zakłada uprzednią znajomość tego zjawiska. Ale w odniesieniu do układów historycznych (do jakich należy formacja) prawdziwa jest również teza przeciwna — nie można opisać danego układu, swoistości jego struktury bez znajomości innych układów (w tym wypadku innych niekapitalistycznych formacji). Swoistość danej formacji można bowiem opisać przez porównanie jej z innymi. Czyli zależności między różnymi aspektami badań mają charakter dialektyczny, a nie jednostronny. Nieco arbitralny jest również wybór zdarzenia politycznego (rewolucji 1905 r.) jako daty końcowej dla przedstawienia leninowskiej teorii formacji kapitalistycznej w Rosji. Autor wykazuje, że do r. 1905 Lenin dokonał właśnie całościowej analizy i syntezy tej formacji. Powstaje pytanie — do jakiego etapu badań należy w takim razie zaliczyć prace Lenina dotyczące kapitalizmu w Rosji pisane po roku 1905, chociażby rozważania zawarte w pracy *Państwo a rewolucja*?

Na zakończenie warto zwrócić uwagę, że wykorzystana w pracy

literatura z zakresu ogólnej metodologii historii jest niepełna. Autor oparł się wyłącznie na opracowaniach NRD-owskich i radzieckich. Z tego punktu niektóre, żywo dyskutowane we współczesnej literaturze metodologicznej, problemy zostały potraktowane zbyt ogólnie, jak chociażby problem roli teorii w badaniach. Autor słusznie wskazuje, że Lenin w badaniach nad kapitalizmem rosyjskim zakładał Marksowską teorię kapitalizmu. Ale jego charakterystyka struktury i roli tej teorii w badaniach jest zbyt ogólna. Mówi on, że teoria jest modelem, ideałem (s. 246), a równocześnie, że odtwarza ona kościec struktury i rozwoju społeczeństwa kapitalistycznego, że nie jest oderwana od rzeczywistości ani jej przeciwna. Nie precyzuje jednak w jakim sensie ma ona charakter konkretny, a w jakim sensie jest ideałem. Wydaje się, że badania polskich metodologów marksistowskich (J. Topolski, J. Kmita, L. Nowak) pozwalają na precyzyjniejsze określenie tego problemu. Mimo tych braków praca W. Küttlera stanowi interesujący i oryginalny wkład do metodologii marksistowskiej.

Tadeusz Buksiński